

DOBRI DUH ZAGREBA

PAVAO PAVLIČIĆ

Valentin Knez nije se ni sam sjećao kada se zapravo i zašto počeo baviti statistikom, jer mu se činilo da je to bilo tako davno, da je korijen toj strasti morao sezati čak u djetinjstvo. Pitajući se o razlozima svoje ljubavi za tu znanost, zaključio je da ga je k njoj zacijelo privukao njegov snažan osjećaj društvenosti koji je, i pored činjenice što on bijaše osamljen čovjek, bio neobično jak i uvijek budan. Vazda je Valentin Knez osjećao potrebu da oduži svoj dug društvu, da se bavi ljudima oko sebe što više može, da im što više pruži, te da tako proživi što puniji život; a činilo mu se da to može najbolje učiniti statistikom, jer se ona, s jedne strane, bavi ljudima i njihovim poslovima, a s druge strane, pruža tim ljudima neobično korisna znanja i podatke, pa im tako pomaže.

Također, nije se sjećao kako se opredijelio baš za vođenje evidencije zločina i nesreća, pogibija, ubojstava, gaženja, klanja, davljenja i gušenja. Jer, nije on bio čovjek očaran kriminalistikom, niti poklonik detektivske literature; bit će da je i tu bio odlučujući onaj njegov socijalni osjećaj: te pojave (pljačke, požari, nesreće na radu, željezničke katastrofe) neobično su česte, pa je Valentin htio statistički ispitati koliko ih ima, gdje se najčešće zbivaju, koji su im obično uzroci, kakva im je učestalost i intenzitet pa da onda, na osnovi tih izučavanja, pripomogne iskorijenjivanju toga društvenog zla.

Brizljivo je kupovao novine iz svih krajeva zemlje, osobito večernje, koje donose najviše vijesti o kriminalu, pažljivo je izrezivao članke i crtice iz sudskih i kriminalističkih rubrika, a na svome ormaru, u samačkoj svojoj sobi, imao je više fascikala s razvrstanim, sistematiziranim i komentiranim izriscima iz novina. Sve je slučajeve on pratio do kraja, slijedio je sudbine ubojica i utajivača, znao je poimence recidiviste i one koji su pušteni iz zatvora prije roka zbog dobrog vladanja. Postupno se počeo baviti isključivo zločinima, jer su mu se oni činili osobito pogibeljnima po društvo, a slučajne je nesreće zabacio.

Dakako, njegov se rad nije sastojao samo u skupljanju isječaka: napravio je on na svome stolu, obloženom pak-papirom, na kojemu bijaše svjetiljka sa zelenim sjenilom, niz tablica, brojidbenih kolona i pokazatelja. Klasificirao je zločine po motivu (ljubomora, grabež, samoobrana, nehat, osveta), po socijalnom sloju (skitnice, seljaci, radnici, službenici, inteligencija), po broju žrtava (jedna, dvije, tri, više), po oružju i oruđu kojima je zločin izvršen (revolver, nož, kolac, boca, bokser, kamen, šaka, otrov, konopac i drugo), po dužini istrage, po spolu i dobi počinitelja, po mjestu gdje se zločin zbio, po gradovima, po republikama i pokrajinama. Sve je kod njega bilo razvrstano, držao je da ima pregled kao

malo tko u zemlji i bio je siguran da je sve to koristan posao, jer ga je on radio stvaralački, poput učenjaka. Načinio je osim tablica, i karte cijele zemlje (a, koliko je mogao, i drugih zemalja), pa na njima posebnim linijama povezao mjesta gdje su se događali slični zločini, s istom učestalošću i podjednakim počiniteljima. Nazvao ih je *izokrime* (od lat. *crimen* – zločin) i po njima je sve mogao odlično pratiti.

Važno je, međutim, naglasiti dvije stvari: prvo, Valentin se osobito bavio svojim gradom, Zagrebom, njega je najprije proučio i najpomnije pratio. Znao je točno svaku kuću gdje se odigralo kakvo ubojstvo, svaku sobu gdje se netko ugušio plinom, svaku kupaonicu gdje je netko udavljen u kadi, svaku krčmu gdje je netko dobio nož u trbuh i svaku čistinicu u predgrađu gdje su nekoga zatukli kolcem. On je obilazio sva ta mjesta i imao je posve točan pregled. Volio je svoj grad i do njega mu bijaše najviše stalo.

Godine napornoga i predanog rada nisu mogle a da ne dadu plodove. Dakako, ne u obliku društvenoga priznanja ili slave (jer, sve je to još bilo njegova tajna), nego u obliku tihe unutarnje radosti, kao u majstora koji završava svoje djelo. Materijal kojim je Valentin Knez raspolagao sve je više rastao i bivao je sve bolje i sustavnije obrađen. Statističaru su se javljale sve nove i nove ideje, i on je sve više postajao svjestan kakvim blagom raspolaže.

Dakako, brojidba nikada nije sama sebi svrhom: ona uvijek teži nekim širim, općenitijim zaključcima koji slijede iz njezinih proučavanja. Statističar zločina Valentin Knez nije imao nikakvu ideju o mogućem zaključku, točnije, on nije težio uvidu o odnosu zločina i društva uopće. Smatrao je da će dovoljno učiniti, još kako dovoljno, ako utvrdi koji se i kakvi zločini javljaju, u kojem društvenom sloju i s kojim motivima, pa da tako utvrdi razmjere zločina uopće, uzimajući zločin *a priori* onako naime, kako se obično shvaća, kao jedno od najvećih društvenih zala.

Međutim, dogodilo se da su ga rezultati njegova rada i samog počeli iznenađivati. Jednog nedjeljnog jutra, dok je sjedio sam u svojoj sobici nad papirima, listajući ih polako i pogledavajući u sivi zid dvorišne zgrade, primijetio je stvar koja mu je privukla pozornost. On je, naime, zaključke pojedinih svojih statističkih pregleda, kao i sažetke pojedinih slučajeva, zaokruživao crvenom bojom; a sad je primijetio da je među tim crvenim otocima nekako uvijek jednaka udaljenost, da su uvijek slično raspoređeni na bijeloj stranici. Isprva, osjetio je tek zadovoljstvo zbog vlastite pedantnosti i preglednosti svojega rada. Ali, tada se najednom zapitao, ne postoji li možda doista neka međuovisnost između stvarnog toka događaja i njegova grafičkog prikaza.

Uzeo je prečitavati. Upitao se najprije nije li on, u svojoj želji za urednošću, podsvjesno težio k toj pravilnosti. Ali, ne: ubrzo se uvjerio da ta pravilnost dolazi s druge strane, da je ona uvjetovana zapisanim događajima. Zaboga! Zastao je osupnut i zamišljen. Pa to može imati dalekosežne posljedice! Takve

posljedice kakvima se nitko, a pogotovo on sam, nije mogao nadati. Bilo je to nešto tako novo, tako poticajno, da je Valentin Knez s dvostrukom voljom prionuo na rad.

Ideja se pokazala neobično plodnom i svakoga je dana dobivala nove potvrde. Valentin Knez utvrdio je da postoji ne samo velika statistička učestalost sličnih slučajeva, nego čak i pravilnost u njihovu pojavljivanju. Ona je isprva bila ponešto nejasna, ali kada je proniknuo dublje u sustav, proučavatelj više nije mogao u nju sumnjati: bila je suviše očevidna, suviše matematička, suviše primamljiva. Zločini su se pojavljivali kao po proračunu i jedan po jedan ulazili u Knezovu shemu, potvrđujući sistem i potresajući njegova autora.

Slika je bivala sve jasnija i jasnija. I ne samo to: domala, statističar je mogao točno znati koliko će se zločina u jednom mjesecu u Zagrebu zbiti, kako će biti teški i u koliko će slučajeva otprilike, počinitelj biti otkriven. O tome je trebalo napisati knjigu. Otvorio je nov fascikl s naslovom PREDVIĐENI ZLOČINI.

Ipak, morao je još čekati. Uvidio je kako još ne zna sve, kako će znati još više. Jer, kako je vrijeme prolazilo (a bili su to mjeseci i godine) njegova su predviđanja bivala sve jasnija i preciznija, bila su čak tako jasna da se pitao hoće li itko povjerovati u njih. Naime, sad je već mogao – na osnovi statistike – predvidjeti i gdje će točno do zločina doći, u kojoj ulici, u kojoj kući, tko će ga izvršiti, čime i na koji način. Predviđao je čedomorstvo, paleže, davljenja i lokalizirao ih u pojedine dijelove grada, određivao im mjesto i vrijeme, trajanje. Osjećao se nekako tjeskobno i strašno, dok bi jutrom odlazio u kakvu krčmu u Dubravi, znajući da će iste večeri u njoj netko biti ubijen, predviđajući broj uboda nožem u trbuh i plećku, broj zasjeka razbijenom bocom i broj udara stolicom. Zastajao je zamišljen pred prozorima kakve kuće u otmjenim, sjevernim dijelovima grada, znajući da će tu, istoga popodneva, neki muž zadržati svoju ženu. Bila je to za nj velika kušnja, bio je to neki strašan, fatalistički osjećaj bespomoćnosti, i, čak, uključenosti u to, odgovornosti, čega se Valentin Knez nikako nije mogao osloboditi. A nije imao ni mogućnosti da se toga riješi: znao je da zločin nikako ne može spriječiti (ne samo zato što je slab i sam, nego i zato što se oni zbivaju neumitno), znao je da mu to nitko ne bi vjerovao. Zato je dalje skupljao podatke.

Vrijeme je prolazilo, slika se upotpunjavala, Valentin Knez je – ne toliko zato što bi bio neumoljivo vođen svojom idejom, koliko zbog toga što su ga na to tjerala sve nova i nova otkrića – pomalo širio, razrađivao, pa čak i radikalizirao svoju viziju situacije, svoje zaključke koji su nastali iz statistike. Isprva je to činio bojažljivo, skromno, plašeći se da ne bude brzopletan i da sam pred sobom ne ispadne pretenciozan, ali su ga nova otkrića (zapravo: nove potvrde njegove osnovne misli) tjerala da u zaključcima ide sve dalje, da upućuje i generalizira.

Postupno, kad se jednom posve osvjedočio u pravilnost, u matematičku preciznost u događanju zločina, počelo mu se, naravno nametati i pitanje o značenju te pravilnosti, o njezinoj ulozi u životu grada i o njezinu značenju za njegovo funkcioniranje. I opet Valentina Kneza nije zanimalo čime je ta pravilnost uvjetovana, nego je više želio otkriti što ona sama uvjetuje, pa se nadao da će tako i njen uzrok izaći na vidjelo. Pitao se, dakle, o ulozi te pravilnosti u funkcioniranju grada kao mehanizma. I opet isprva bojažljivo i nesigurno, a zatim sve odlučnije, sve je jasnije otkrivao da je ona golema, da je ona nešto bez čega bi – zaključio je na kraju – život bio nezamisliv.

Jer, razmišljao je – bez obzira na to je li nam to prirodno usađeno ili to stječemo živjeti među ljudima – mi na tu pravilnost, podsvjesno, stalno računamo, na nju računaju i društvene institucije, kao pravosuđe. Pravilno i ritmičko događanje zločina omogućuje da se svijet kreće naprijed, da u njemu stvari budu logične i da se odvijaju prema očekivanju. Zločini su, s jedne strane, mogući samo u nekim, dosta velikim, razmacima, a njihovo kažnjavanje je ritmičko isticanje uloge društva i njezino usađivanje u našu svijest. Remećenje toga ritma bilo bi pogubno. Jer, pravilnost u događanju zločina jednako je bitna i nužna kao izlazak sunca, kao smjena godišnjih doba. Da toga nema, bilo bi nam uskraćeno snalaženje u svijetu, sve bi pošlo naopako i bilo bi poremećeno, kao kad bi sunce izašlo na zapadu. Ritam zločina je životni ritam svakoga grada i cijeloga svijeta.

A naše podsvjesno znanje za nj spašava nas da ne padnemo kao žrtve zločina: stradavaju oni koji ritam prestanu osjećati. On je jedan od osnovnih točaka naše orijentacije.

Ipak, naravno, to ne znači da zločine ne treba sprečavati. Naprotiv, to bi baš trebalo zdušno činiti, i to je bilo ono za čime je Valentin Knez težio. Bilo je samo važno da se ne poremeti ritam, točnije, valjalo bi uspostaviti novi ritam, ritam sprečavanja zločina. Treba postići ritam u nedogađanju zločina, u njihovu pravodobnom sprečavanju i u stišavanju zločinačkih nagona, u buđenju obrambene sposobnosti, u osvježavanju veze s podsviješću koja za pravilnost znađe, kod potencijalnih žrtava. U tome je Valentin Knez vidio spas: valjalo je postići ritam koji bi bio ljudskiji, a ujedno lakši i životniji, koji bi omogućio preobrazbu društva. Bilo je trenutaka kad je statističar duboko sumnjao u ostvarivost svoga projekta, ali ga je u boljim satima već vidio i ostvarena.

Rad se pomalo bližio kraju, knjiga je rasla, dokazni materijal bio je golem, i posao je već, s proljeća te godine bio skoro gotov. Bližio se čas kojega se statističar pomalo i bojao, trenutak kada je projekt trebao predočiti stručnjacima, izložiti ga njihovu sudu i početi nastojati na njegovu sprovođenju.

Ali, tada su se počele događati nepredviđene stvari. Bio je početak ljeta, Valentin je pomišljao kako će sada najzanimljivije vijesti dolaziti s mora. Međutim, tada, u lipnju, primijetio je da su zločini postali nekako čudni. Bio je zbunjen.

Bila su to neka sasvim malena odstupanja od utvrđenoga ritma, tako mala da ih je i Valentin Knez jedva primijetio: ubojstvo koje je, prema predviđanjima, trebalo biti izvršeno nožem, počinjeno je iz revolvera. Statističar je zaključio da mu proračun nije bio dobar, pa je počeo provjeravati. Ipak, proračun bijaše valjan.

Onda je nekoliko zločina uranilo: umjesto da se zbudu poslije podne, zbili su se ujutro, umjesto da se zbudu ujutro, zbili su se navečer uoči toga dana, umjesto da se zbudu za tri dana, dogodili su se već danas. Valentin Knez bio je iznenađen i uplašen. Doduše, okolnosti pod kojima je do zločina dolazilo još su uvijek bile prema predviđanjima, izvršilac i žrtva također, ali je statističar ipak bio ozbiljno zabrinut. Provjeravao je i provjeravao, i uvijek je dolazio do zaključka da nije pogriješio on, nego da je u živome tkivu grada, u njegovu tijelu, počelo dolaziti do preskakanja, trzaja i nervoznih tikova.

Onda, jednoga jutra, 14. lipnja, kad je otvorio novine, morao se nasloniti na stup, dok je stajao na trešnjevačkoj tržnici, čitajući. Na Kalinović, u novogradnji, nekoga su čovjeka ubili žena i sin, velikim kuhinjskim nožem. Valentin Knez stajao je dišući ubrzano. Sasvim se jasno sjećao da je do tog ubojstva trebalo doći tek 28. rujna, doduše u istoj obitelji, ali ne na Kalinović, nego u Livadićevoj ulici. Valentin Knez polako je išao kući, znajući da mu ni ne vrijedi gledati u bilješke. Ritam se remetio. Ipak, još je uvijek postojala mogućnost da je to samo incident; ali oni maleni poremećaji prethodnih dana statističara su duboko onespokojavali. Valjalo je pričekati.

Sutradan rano ujutro, dok je otvarao novine, ruke su mu se tresle. I, datamo, na stranici gdje je kriminalistička rubrika, stajala je vijest: u vrtnoj restauraciji, u Medulićevoj, šef sale je, oko deset navečer, u stražnjoj prostoriji, ubio svoga znanca, također ugostiteljskog radnika, u sporu oko nekog novca. To uopće nije bilo predviđeno: ni počinitelj, ni mjesto, ni oruđe; u Medulićevoj je do nekoga zločina trebalo doći tek za godinu dana. Valentin Knez stajao je zbunjen i uplašeno gledao oko sebe. Ali, ne, to još nije sve; dogodilo se i ubojstvo u Jarunu: u susjedskoj svađi netko je pucao, ubijen je bračni par. Također nepredviđeno. Valentin Knez išao je ulicom polako, zaboravivši kamo je krenuo. Više nije bilo sumnje: ritam bijaše poremećen. Statističar je gledao oko sebe, tražeći na licima ljudi potvrdu za tu misao. Oni kao da nisu ništa slutili. Ipak, njega gotovo da je bilo strah da bi mu tkogod mogao pritrčati i zariti mu nož u grudi. Jer, to je sada bilo moguće.

Sada je bilo moguće sve i sve se moglo očekivati. Životni ritam grada bio je poremećen, bio je otvoren put kaosu i krvoproliću: kad je nestalo prirodnoga zakona, sve se moglo očekivati, svakog je časa moglo doći do sasvim neuvjetovanih, proizvoljnih i nelogičnih zločina. Bio je u ljudi poremećen spasonosni osjećaj ritma, oni su bili nezaštićeni, nisu znali odakle da se nadaju zlu. Zato su se bojali i zato će – to je Valentin Knez znao – uskoro i sami početi napadati.

I zločina će biti sve više. Nije smio ni pomisliti kako će izgledati Zagreb: posvuda krici, krv i prosuti mozak.

Valentin Knez zatvorio se u sobu i pušio. Bio je očajan i grozničavo je razmišljao. Nije ga zanimalo što je promjenu izazvalo, što je prouzročilo poremećaj ritma, razmišljao je o tome može li se ritam spasiti. Samo na kratko, u prvi mah, opet je pomislio da proračuni ne valjaju, pa čak, na trenutak, da ne valja ni cio sustav. Ali to je brzo morao odbaciti: radio je u vijestima javljao o sve novim, neobično mnogobrojnim i sve okrutnijim zločinima. Nije mu bilo do sistema, bilo mu je do Zagreba. Ipak, ako ga ne spasi sistem, neće ga spasiti ništa. Opet je uronio u papire.

Nekoliko dana sjedio je zatvoren u sobi, izlazio je samo da nakupuje novina, a svaki je sat slušao vijesti. U duhanskom dimu, iza spuštenih zastora, u svjetlu svjetiljke sa zelenim sjenilom, unosio je nove zločine u sistem i ispitivao njihov odnos prema njemu, način i ulogu njihova odstupanja od pravila, utvrđivao sustav što ga nova nedjela čine među sobom i njegov odnos prema starome sistemu, njihove sličnosti i razlike. Bio je to strahovito naporan posao, ali Valentinu Knezu je svijest grozničavo radila, on se žurio da shvati, jer je znao da se tu radi o odlučujućim trenucima.

Razvrstavao je kolone, pokušavao ovako i onako, slagao i ponovno razbijao tablice, pravio grafikone, izrađivao shematske planove grada i unosio raznobojnim olovkama nove zločine, razmatrao njihovu učestalost. Pisao je i pisao, crtao. Pravio eksperimente. Pretpostavljao. Izmišljao imaginarne zločine i zločince, najnevjerovatnije mogućnosti. Trajalo je to nekoliko dana, bio je blijed, i podočnjaci su mu bili modri. U zoru 20. lipnja digao je zastore i duboko udahnuo zrak.

Sutradan ujutro, ruke su mu se opet tresle dok je otvarao novine. Tražio je, zatim uze čitati kratku vijest pod krupnim naslovom UBOJSTVO U NEHAJSKOJ: *Noćas oko dva sata, nepoznati zločinac usmrtio je tvrdim, najvjerojatnije drvenim predmetom, u Nehajskoj Josipa Jazbeca starog 51 godinu, sa stanom u istoj ulici. Uzrok zločina nije poznat, ali se, kako su nam rekli predstavnici istražnih organa, najvjerojatnije radi o pljački. Istraga je u toku.*

Iako su mu se ruke još uvijek tresle, Valentin Knez je osjećao spokojstvo. Ubrzanje ritma bio je jedini izlaz. Knjigu više neće moći objelodaniti. Ipak, čutio se jakim, možda i jačim no prije, jer je znao da vrši svoju dužnost prema društvu, prema ljudima oko sebe i prema svome Zagrebu. Gurnuvši novu držaljicu za sjekiru dublje pod krevet, on provjeri mjesto akcije za tu večer, a zatim na novi fascikl počeo pažljivo ispisivati naslov: ISPRAVCI RITMA.

Krešimir Nemeč	<i>Hrvatski pripovjedači</i>	5
Ksaver Šandor Gjalski	<i>Illustrissimus Battorych</i>	13
Josip Kozarac	<i>Oprava</i>	33
Vjenceslav Novak	<i>U glib</i>	55
Janko Leskovar	<i>Misao na vječnost</i>	81
Antun Gustav Matoš	<i>Cvijet sa raskršća</i>	89
Dinko Šimunović	<i>Duga</i>	97
Vladimir Nazor	<i>Voda</i>	117
Janko Polić Kamov	<i>Bitanga</i>	145
Mile Budak	<i>Opanci dida Vidurine</i>	161
Slavko Kolar	<i>Breza</i>	175
Miroslav Krleža	<i>Bitka kod Bistrice Lesne</i>	197
Ivo Andrić	<i>Čorkan i Švabica</i>	221
Vjekoslav Kaleb	<i>Gost</i>	233
Ranko Marinković	<i>Ruke</i>	243
Antun Šoljan	<i>Kiša</i>	255
Pavao Pavličić	<i>Dobri duh Zagreba</i>	263